
Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати,
Зборник радова, књ. 17, приредио Богољуб Шијаковић,
Београд: Православни богословски факултет 2015.

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
СРПСКА ТЕОЛОГИЈА У ДВАДЕСЕТОМ ВЕКУ
ПРОЈЕКАТ ПОД ЕВИДЕНЦИОНИМ БРОЈЕМ 179078

књига 17

Зборник радова научног скупа

Српска теологија у двадесетом веку

– истраживачки проблеми и резултати –

(Православни богословски факултет, 5. децембар 2014.)

приредио
Богољуб Шијаковић

Београд 2015

Српска теологија у двадесетом веку
пројекат под евиденцијом бројем 179078
књига 17

Зборник радова научног скупа „Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати“ (Православни богословски факултет, 5. децембар 2014.)

приредио
Богољуб Шијаковић

издавач
Православни богословски факултет
Београд 2015.

штампа

тираж
500

Зборник радова је штампан у сарадњи са Патријаршијским управним одбором и уз помоћ Министарства правде – Управе за сарадњу с црквама и верским заједницама Владе Републике Србије.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

2(497.11)''19''

Српска теологија у двадесетом веку : истраживачки проблеми и резултати : зборник радова научног скупа / приредио Богољуб Шијаковић. - 2007, књ. 1- . - Београд : Православни богословски факултет, 2007-. (Београд : Службени гласник). - 24 cm

ISSN 1452-7804 = Српска теологија у двадесетом веку
COBISS.SR-ID 137632780

Садржај

Уводно слово	6
Владан Тагаловић: Aqua et vinum: историја егзегезе и тумачење Свадбе у Кани Галилејској (Јн 2:1-12) део VI	7
Предраг Драгутиновић: Апостолска моћ и немоћ	19
Ненад Милошевић: Типик Светога Саве	27
Србољуб Убипариповић: Улога ђакониса у хришћанском богослужењу	36
Богдан Лубардић: ‘Револт против модерног света’: теологија и политичко у мисли Јустина Поповића	45
Богољуб Шијаковић: Балканизам, идентитет, перспективизам	114
Дражен Перић: Богочовек Христос почетак и крајњи циљ библијске антропологије	125
Андреј Јефтић: Когнитивни апартхејд: нужност или рјешив проблем?	138
К. Кончаревић: Уз питање о основној јединици теолингвистичких испитивања (Инвентаризација теонема и методолошки приступи њиховом проучавању)	144
Зоран Ранковић: Колико је Први светски рат променио парохијски живот – виђење једног свештеника	161
Аутори 1 (2007) – 17 (2015)	170

Андреј Јефтић

Универзитет у Београду

Православни богословски факултет

Катедра за патрологију

ajeftic@bfspc.bg.ac.rs

Когнитивни апартхејд: необходност или рјешив проблем?

Амерички физичар и теолог Јан Барбур [Ian Barbour]* сматрао је да постоје четири типа (модела) односа између религије и науке: (1) конфликт, (2) независност, (3) дијалог и (4) интеграција.¹ Према првом типу, религија и наука налазе се у неумитном сукобу, будући да обје претендују на истинитост, а истина може бити само једна. Према другом моделу, наука и религија постављају различита питања, имају одјелите области изучавања и засебне методе, те због тога ни не могу доћи у сукоб, уколико их се прилежно држе. Наука се бави емпиријском стварношћу, а религија питањем смисла и моралних вриједности.² Трећи модел се ослања на овај други али иде и корак даље, трагајући за концептуалним паралелама и простором за дијалог између религије и науке. Четврти тип односа имплицира могућност интеграције научног и религијског знања у свеобухватан научни или метафизички систем. Сваки од ових типова односа може се пронаћи и код научника и код теолога, као и изван академских кругова – у домену јавног мњења. Вјероватно најпопуларнији – по томе што привлачи највише присталица или пажње – јесте модел конфликта.³ Један од промотера овог модела је и професорка Универзитета у Београду, Биљана Стојковић. У наставку нудим кратак осврт на један од њених радова у којима се овај тип односа представља као неминовност када је у питању конкретно однос између теорије еволуције и теологије.

Професорка Стојковић један је од сталних аутора на интернет порталу *Пешчаника*,⁴ а један од њених текстова, посвећен феномену „когнитивног апартхеј-

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 „Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Ian G. Barbour, *When Science Meets Religion: Enemies, Strangers or Partners*, Harper Collins, San Francisco 2000.

² Овај модел, познат као концепт NOMA (Non-Overlapping Magisteria), осмислио је један од најзначајнијих палеонтолога и еволуционих биолога 20. вијека, Стивен Џеј Гулд. В. Stephen Jay Gould, *Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life*, Ballantine Publishing Group, New York 1999.

³ Поријекло овог модела многи истраживачи виде у веома утицајним, међутим, историјски не баш тако заснованим књигама с краја 19. вијека: John W. Draper, *History of the Conflict between Science and Religion*, Appleton, New York 1874; Andrew Dickson White, *A History of Warfare of Science and Theology*, Appleton, New York 1896.

⁴ IntRes: <http://pescanik.net/2012/09/kognitivni-apathejd/> [7.2.2014].

да“, наишао је на врло ентузијастичне реакције у атеистичким круговима.⁵ У њему, ауторка брани тезу коју је елаборирала у својим ранијим текстовима – конфликт између религије и науке је неминован јер потоња представља стварно знање, а прва идеолошку заблуду.⁶ Стога је, сматра Стојковићка, модел независног сапостојања религије и науке (NOMA) неостварив, а на крају крајева и нетачан. У тексту о коме је овдје ријеч, ауторка испитује неке од практичних импликација овог сукоба – посљедице (не)прихватања теорије еволуције међу ученицима. Текст је врло информативан и занимљив. Обилује пажње вредним наводима из стручне литературе и интересантним тезама о начину функционисања људског ума, вези епистемолошких и моралних процеса и томе слично. Фокусирао бих се, међутим, на основну поенту текста, како бих указао на неке његове недостатке који, наравно, имају и своје импликације.

Основна поента текста гласи да феномен који се у науци назива „когнитивни апартхејд“⁷ може бити користан при описивању стања које влада међу ђацима наших (али и не само наших) школа када је у питању прихватање или одбацавање теорије еволуције. Когнитивни апартхејд представља феномен ограђивања и складиштења у засебан когнитивни одјелјак научног знања које се не уклапа у уобичајени начин мишљења.⁸ Ово знање не утиче на свакодневно суђење и мишљење, али може бити ускладиштено и у посебним приликама њиме се појединац може користити. Нпр. ђаци могу бити у стању да стекну софистицирано знање о еволуцији и да га по потреби репродукују, али то не значи да у њега вјерују нити да оно утиче на њихово свакодневно промишљање и свјетоназор. Овај феномен присутан је, сматра проф. Стојковић, и међу ђацима наших школа. Они се кроз систем школовања уче нпр. теорији еволуције, али се кроз исти систем (вјеронауком), као и кроз друштвено-политичким факторима оформљен колективни свјетоназор, уче и религијском схватању свијета. Из тог разлога, код њих долази до настанка когнитивног апартхејда – научно знање се инкапсулира у когнитивне џепове, а свакодневно мишљење, утемељено на религијском знању, потискује ово прво и руководи њиховим животом. Чини се да се овај феномен заиста с правом може примјенити на стање које често затичемо у нашим школама. Међутим, проблем је у томе што поред психолошке супротстављености (научног) знања и (религијског) вјеровања – која може бити само привидна – ауторка сугерише и стварну, тј. логичку супротстављеност. Дакле, апартхејд је неминовност проистекла из стварне неускладивости ова

⁵ „Готово незаобилазан увод у сваку дискусију са верницима“ рече неко на форуму удружења грађана „Атеисти Србије“. В. IntRes: <http://forum.ateisti.com/viewtopic.php?f=32&t=770> [7.2.2014]. Професорка се иначе и сама декларисе као атеиста.

⁶ Нпр. у текстовима посвећеним денунцијацији NOMA принципа – IntRes: <http://pescanik.net/pereklarajuce-oblasti/> [8.2.2015]; <http://pescanik.net/noma-u-nauci-drustvu-i-nama/> [8.2.2015]. На први текст реаговао је проф. Милан Ђирковић, бранећи концепт NOMA – IntRes: <http://pescanik.net/pereklaranje-luksuz-ili-potreba/> [8.2.2015].

⁷ Творац термина је Вилијам Коберн – в. William Cobern, „Worldview theory and conceptual change in science education“, *Science Education* 80 (1996) 579–610. Његови увиди су експериментално анализирани у чланку чијом се презентацијом проф. Стојковић бави у свом тексту – Ronald S. Hermann, „Cognitive Apartheid: On the Manner in Which High School Students Understand Evolution without Believing in Evolution“, *Evolution: Education and Outreach*, 5:4 (2012) 619–628.

⁸ William Cobern, op. cit. 588.

два типа знања (научног и религијског), а не психолошки проблем који се да разрјешити. Погледајмо поближе аргументе које у прилог овом мишљењу наводи.

Ауторка нуди одређење појмова „вјере“ и „знања“, служећи се искључиво оним наводима и ауторима којима и Р. Херман у свом тексту. Ова одређења потичу од аутора који се баве теоријом едукације, али не и философским утемељењем науке (на чије познавање се проф. Стојковић позива). У философији (науке), знање се стандардно одређује као „оправдано истинито вјеровање“.⁹ Не бих улазио у анализу ове дефиниције, али је она већ по себи довољна да покаже да је потенцирана противрјечност знања и вјеровања, пре-потенцирана (да не кажем препотентна). Такође, научници и те како „вјерују“ у одређену теорију. То је нарочито случај у оним предреволуционарним периодима када у одређеној научној дисциплини сапостоји неколико једнако плаузибилних, а међусобно супротстављаних, теорија – о чему је писао чувени Томас Кун.¹⁰ Могућност да се „одбаци вјера“ у неку научну теорију за коју се држало да је истинита, подразумјева и ауторка овог текста, као што ћемо у наставку видјети.

Говорећи о сцијентизму и „невјерју“ научника, ауторка заступа став да наука није апсолутна и непромјенљива, за разлику од религије која почива на религијским истинама које су управо такве (апсолутне и непромјенљиве), а само у такве истине се може „вјеровати“. Научне истине, с друге стране се знају, али оне нису непромјенљиве, мада таквом стању теже. И ту ауторка поставља одлично питање: ако научне истине које знамо нису непромјенљиве нити такве икада могу бити, да ли је макар *мешог* којим се у њиховом сазнавању користимо (научни метод, дакле) непромјенљив и апсолутан? Штета је, међутим, што ауторка на ово питање не даје одговор, већ га даје на непостављено питање о промјенљивости научних *теорија* и опет закључује да ту нема мјеста вјеровању, већ само *повјерењу*. Иако разлика између *вјере* и *повјерења* налази мјесто у многим доменима живота (па и у религијском, гдје се често инсистира да вјера у Бога није напросто вјера *да он постоји*, већ указивање повјерења његовој личности)¹¹, овдје та разлика уопште не помаже, нити јој има мјеста. Просто, овдје је у питању једна те иста ствар. Ако на основу „података и хипотеза на којима се заснивају“ треба да указујемо повјерење једној а не другој теорији, не знам шта би то значило осим да вјерујемо да је једна истинита а друга није. То да је ова вјера (експериментално) „оправдана“ се подразумјева. С друге стране, ако све научне теорије почивају на знању, а оно представља кореспонденцију између стварности и мишљења (што је иначе једно од одређења истине, али ауторка овдје тако дефинише знање) – зашто и како бисмо могли у такво знање (и све оно на њему изграђено) да сумњамо? Оно је, у том случају, просто мисаона рефлексија датости која, уколико је једном истинита, то јесте заувјек. Међутим, напредак научног знања остварује се тако што се неко вјеровање, иако оправдано, одбаци као неистинито, или се макар ограничи његово важење. У том смислу, свако научно знање које се покаже као превазиђено показује да оно ника-

⁹ Ово одређење претрпјело је критике и одређене измјене током 20. вијека, али то није од значаја за оно о чему је овдје ријеч, јер је и у каснијим одређењима знања услов „вјеровања“ остао да важи.

¹⁰ Tomas Kuhn, *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd 1974, нпр. 219.

¹¹ Нпр. Христо Јанарас, *Азбучник вере*, Беседа, Нови Сад 2004, 23–27.

да није ни било знање, већ вјеровање које је у датом тренутку било оправдано, али не и истинито. Дакле, конфликт између знања и вјере који ауторка текста настоји да прикаже као непремостив, и није баш такав, уколико уопште и јесте конфликт.

Оставио бих по страни дискусију о тези да је религија „непроменљива“. Напоменућу само да се проф. Стојковић на другом мјесту згражава управо над „променљивошћу“ религијских система – њиховом способношћу да се адаптирају и усвоје актуелна научна знања.¹² Дакле, у једном случају се показује да оно што чини религију суштински другачијом (и лажном, ваљда треба закључимо) у односу на науку јесте њена непроменљивост, док се у другом случају истиче да она ипак јесте променљива, али да је у питању чиста перфидност.

Мислим да је остатак интерпретације истраживања (изнесеног у студији Р. Хермана) о стању у учионицама које доводи до когнитивног апартхејда прилично коректан. Изузетак је екскурс (у односу на Р. Хермана) у коме се критикују еволуционисти који сматрају да су религијски свјетоназор и теорија еволуције помирљиви. Ту се у двије реченице наводи да су посљедице њиховог јавног наступања озбиљне јер и они доприносе инкапсулирању научног знања које доводи до његовог одбацивања као бескорисног, и то управо зато – а ова веза остаје потпуно нејасна – што је концепт бога који дјелује кроз еволуцију бескористан. Дакле, испада да интеграција теорије еволуције и религијског свјетоназора чини научно знање о еволуцији бескорисним управо зато што показује да је концепт бога кога овом интеграцијом промовише – бескористан. Бескористан бог – бескорисна еволуција. Дакле, требало би да закључимо да важи обрнуто: да концепт „корисног Бога“ чини теорију еволуције „корисном“, да од теорије еволуције има користи једино уколико она подразумева одређену идеју Бога (за ауторку, то је идеја „корисног Бога“). Да ли је ауторка то имала на уму или нешто друго, признајем, није ми јасно.

На крају, чини ми се да је основни проблем текста што не нуди никакво рјешење. Тачније, уколико сам добро схватио имплицитну замисао, онда је проблем управо у рјешењу које нуди, а које је слједеће: треба искоријенити религијски свјетоназор на сваки начин, па и кроз систем едукације. Насупрот томе, сматрам да је управо пут помирења између теорије еволуције и религијског свјетоназора (и науке и теологије, уопште) начин на који можемо да превазиђемо когнитивни апартхејд, и његове посљедице које – не заборавимо – првенствено иду на штету науке. О томе ћу рећи неколико ријечи.

Чини ми се сасвим плаузибилном теза да конфликт религијског свјетоназора и научног мишљења доводи до креирања когнитивног апартхејда који доводи до тога да појединац одбацује научно знање зарад религијског убјеђења. Међутим, не чини ми се разумним тражити рјешење у продубљивању овог конфликта. Уколико је конфликт неминовност рођена као посљедица судара религијског и научног свјетоназора, онда би га ваљало очекивати док год се тај судар догађа. Поменуто рјешење, које ауторка имплицитно предлаже, јесте она позната максима која је доминирала епохом просвјетитељства – религија је облик сујевјерног и штетног не-

¹² „Velika prilagodljivost religijskih institucija nezadrživom napretku nauke može se videti u kontinuiranim promenama njihovih stavova prema naučnom znanju“ (Biljana Stojković, „Vreme čuda u rektoratu BU“, IntRes: <http://pescanik.net/2013/06/vreme-cuda-u-rektoratu-bu/>).

знања на чијем укидању треба константно радити. Такво рјешење и данас се предлаже у атеистичким круговима, првенствено оним „агресивним“, чији су водећи представници неки од најпознатији еволуциониста (као што је Ричард Докинс), те не чуди да је и проф. Стојковић, као еволуциониста, склона да га прихвати. Међутим, чини се наивним вјеровати да је религију могуће укинути.¹³ Или, у најбољем случају, с обзиром на тренутно стање ствари, чини се мало вјероватним да ће она икада престати да постоји. Мислим да би ту чињеницу, као и сваку другу, сваки научник морао макар да уважи. Чак и да прихватимо да је религија свеprisутни дегенеративни елемент људског постојања, који не може имати никакве везе са истиним и правим знањем – а она то, свакако, није – чини се да је напросто неминовно да ће јој људи и у будућности прибјежавати. С друге стране, једнако наивним, ако већ не и злонамјерним, чини се заговарати да се завађене стране не смију мирити – да је покушај мирења начела теорије еволуције са теистичком доктрином о постојању Творца напросто „непоштен“, па чак и опасан. Тако се одређује шта је то што религија треба да научава како би била смислена (креационистичко учење о постању свијета), а шта је оно што обесмишљава и религију и теорију еволуције (теистички еволуционизам) – будући да се истинитост потоње тиме разводњава. Мислим да није пристојно, а ни интелектуално поштено, одређивати шта би то неко, чије мишљење не дијелимо, требало да заступа, како би, без проблема, могао бити оповргнут. У том случају, дијалог може да се води искључиво са самим собом, што често и јесте случај са „агресивним“ атеистима. Међутим, нисам сигуран колико би требало да се ликује због „побједе“ у таквом дијалогу.

Рекао бих да је рјешење, макар тренутно, управо у мирењу ових двају предмета: религијске и научне. Тачније, у доказивању да је сукоб међу њима само привидан. Тиме се показује да ни раздор између науке и религије, као ни спона између натурализма и науке, не представља неминовност.¹⁴ Ово доказивање, свакако, треба да представља напор како вјерујућих, тако и невјерујућих научника и теолога, будући да служи на корист и једнима и другима. Задатак и једних и других био би покажу да научне истине не потиру оне вјерске, ма колико дуга и наводно научна била традиција тумачења ових других. Дакле, уколико нам је циљ да ублажимо посљедице когнитивног апартхејда, које се обијају о главу првенствено науци – али и религији – не чини ми се да за смисленим настојати да тај апартхејд продубимо. Напротив, чини ми се да за почетак треба да поздравимо настојања да се он сведе на најмању могућу мјеру, управо како бисмо пружили шансу научном развоју појединца у коме се раздор одвија. Уколико се тиме, међутим, отвори могућност религијској свијести да опстане заједно са научном, као њој компатибилна, не мислим да би ико, изузев из идеолошких (и не-научних) побуда, имао разлог да протестује. С друге стране, уколико се испостави да су религијска и научна свијест апсолутно

¹³ На ту чињеницу указује и Ђирковић, наводећи да је религија дио сваке познате културе, док је наука настала само у оквирима три културе: хеленске, арапске и западноевропске. В. Милан Ђирковић, *op. cit.*

¹⁴ Да је тако, сматрају како теистички, тако и атеистички философи. В. нпр. Thomas Nagel, *Mind and Cosmos: Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature is Almost Certainly False*, Oxford University Press, 2012; Alvin Plantinga, *Where the Conflict Really Lies: Science, Religion, and Naturalism*, Oxford University Press, 2011.

некомпатибилне, онда би то требало објелоданити, па потом трагати за рјешењима. Прописивати аргумент шта јесте случај, а шта никако не смије бити, не чини ми се нарочито научним.

Да резимирам. Мирење теорије еволуције и теизма управо може бити начин да се когнитивни апартхејд превазиђе, уколико нам то уопште јесте циљ. Прво, стварање псеудо-научних теорија (попут креационизма или интелигентног дизајна) то свакако није, а и да јесте, не би требало да буде. Друго, истискивање религијског свјетоназора напосто није нарочито цивилизована мјера, нити је потребна, а засигурно ће бити безуспјешна. Дакле, уколико се поздравља напор да се покаже да су контрадикторности између религијске и научне свијести само привидне, а не и стварне, мислим да од тога користи можемо имати сви. Првенствено наука – на чију штету когнитивни апартхејд најчешће иде – али и теологија.

На крају, не треба гајити илузију да је теологија, као и хришћанство уопште, имуно на идеолошка обољења. Међутим, идеолошка свијест која занемарује чињенице погубна је како за теологију, тако и за науку која јој је, свакако, много мање склона.